

УДК:

канд. пед. наук,

доцент кафедри мов та методики їх

викладання в початковій школі Дженджеро О. Л.

Чернігівський національний педагогічний

університет імені Т. Г. Шевченка

ДО ПИТАННЯ ПРО ГЕНЕЗУ МОВЛЕННЯ ДИТИНИ ВІД

НАРОДЖЕННЯ ДО ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Анотація. Стаття присвячена теоретико-методологічним аспектам мовленнєвого розвитку дитини від народження до юнацького віку. Проаналізовані поняття «мовленнєвий розвиток», «мовленнєвий вік»; визначено фактори впливу й характер змін в генезі мовлення дитини.

Ключові слова: мовленнєвий розвиток, мовленнєвий вік, потреби, форми спілкування, провідна діяльність.

Аннотация. Статья посвящена теоретико-методологическим аспектам речевого развития ребенка с рождения до юношеского возраста. Проанализированы понятия «речевое развитие», «речевой возраст»; определены факторы влияния и характер изменений в генезисе речи ребенка.

Ключевые слова: речевое развитие, речевой возраст, потребности, формы общения, ведущая деятельность.

Annotation. The article is devoted to theoretical and methodological aspects of the speech development of a child from birth to adolescence. There are analyzed the concept of "speech development" and "speech age". Also the author defines the factors of influence and the pattern of changes in the child's speech genesis.

Key words: speech development, speech age, needs, forms of communication, leading activity.

Вступ. Мовленнєвий розвиток дитини – це один з основних чинників становлення особистості. Ступінь розвитку цієї сфери психіки визначає рівень сформованості соціальних і пізнавальних досягнень дитини – потреб, інтересів, знань, умінь та навичок, а також інших психічних якостей, що є основою особистісного розвитку людини.

Слід зазначити, що тема мовленнєвого розвитку дитини залишається одним з найпопулярніших напрямів досліджень психологів, педагогів, логопедів, дефектологів. У різний час проблеми мовлення торкалися Л. С.Виготський, О. О. Леонтьєв (теорія мовленнєвої діяльності), П. А. Гальперін (теорія поетапного формування розумових дій), В. Л. Скалкін, Є. І. Пассов (навчально-мовленнєві ситуації), І. О. Зимня (особистісно-діяльнісний підхід до навчання, аналіз видів мовленнєвої діяльності), М. І. Жинкін, Д. Б. Ельконін, І. Е. Синиця, М. Н. Феофанов (психологія розвитку мовлення), Б. Г. Ананьєв, Т. Г. Єгоров, О. О.Бодальов (психологія навчання письма, оволодіння читанням, сприймання мовлення), О. Р. Лурія (взаємозв'язок „мовлення - мислення”), Б. Ф. Баєв, Б. А. Іллюк (психологія зв'язного мовлення), А.К.Маркова (засвоєння мови як засобу комунікації, дослідження мовлення дітей різних вікових категорій).

Проте, незважаючи на вже наявні теоретичні дослідження, проблема мовленнєвого розвитку дітей різного віку залишається актуальною й потребує подальшого розроблення.

Формулювання мети статті та завдань. Мета статті – проаналізувати поняття «мовленнєвий розвиток» дитини, розкрити зміни, які відбуваються в генезі мовлення від народження до юнацького віку, визначити фактори впливу на мовленнєвий розвиток дитини.

Виклад основного матеріалу статті.

Відомий вітчизняний методист Л. В. Скуратівський наголошував, що поняття «мовленнєвий розвиток» варто розглядати в двох аспектах: як процес і як результат цього процесу [1]. У першому випадку це сукупність різноманітних засобів – дидактичних, виховних, інформаційних тощо. Ці засоби спрямовані, по-перше, на виявлення психофізіологічних задатків особистості (пам'яті, мислення, волі, уяви, емотивної сфери, артикуляційної виразності, гучності голосу тощо). Далі відбувається засвоєння мовної системи – мовних норм, етикету, збагачення мовлення граматичними, лексико-стилістичними й фразеологічними засобами, що в подальшому сприятиме формуванню таких якостей мовлення, як доречність, точність, логічність, багатство, виразність, переконливість. Наступний крок – це

формування в дітей умінь знаходити, опрацьовувати, оцінювати, запам'ятовувати і використовувати інформацію у процесі створення власних висловлювань. На завершальному етапі на наукових засадах формується цілісна, відкрита картина світу, яка відображає загальнолюдські морально-етичні й естетичні цінності.

Безумовно, розвиток мовлення дитини залежить від спадкових факторів:

- нормальної будови й функціонування центральної нервової системи, зокрема, мовних центрів;
- сформованості органів, що беруть участь у процесі мовлення (гортань, глотка, порожнина рота, дихальний апарат тощо);
- стану слуху, який необхідний не тільки для сприйняття і наслідування мови оточуючих, але й для контролю власного мовлення.

Також спадковий фактор виявляється у швидкості, глибині, чистоті мовлення. Важливим аргументом на підтвердження існування вроджених передумов до оволодіння мовленням є той факт, що цей процес відбувається поступово.

Мовленнєвий розвиток як результат представляє собою систему різноманітних якостей особистості – психофізіологічних, мовленнєвих, когнітивних, креативних, світоглядних, духовних. Ці якості характеризують ефективність мовлення людини: змістовність, виразність, мовну довершеність, комунікативну доцільність, суспільну значущість і цінність.

Саме такі два підходи до поняття «мовленнєвий розвиток» пояснюють різний рівень мовленнєвого розвитку в людей: він залежить як від природжених задатків, так і від рівня мотивації людини щодо мовленнєвого самовдосконалення і зумовлений ціннісними орієнтирами і характером свідомості людини.

Відомий психолог А.К.Маркова пропонує аналізувати мовлення в загальному контексті розвитку дитини і враховувати основні принципи періодизації психічного розвитку дитини. По-перше, досліджуючи кожний віковий період, враховувати особливості наступного віку й попереднього, ті нові зміни, які в ньому сталися. По-друге, розглядати особливості кожного віку з

огляду на потенційні можливості цього періоду розвитку в різних видах діяльності. По-третє, кожне психічне явище визначати в контексті провідної діяльності цього періоду, адже, за О.М.Леонтьєвим, перехід від одного віку до іншого визначається зміною типу провідної діяльності й психічними новоутвореннями. Саме ці новоутворення Л.С.Виготський запропонував розглядати як критерій поділу дитячого розвитку на періоди [2, с. 11].

Розглядаючи генезу мовлення в загальному контексті розвитку дитини, А.К.Маркова вводить поняття „мовленнєвий вік” (період, що відділяє одну якісно нову сходинку в розвитку мовлення від іншої) і „мовленнєві здібності” (його новоутворення) [3, с. 29], а також визначає функції мовленнєвої діяльності в кожний з періодів.

Психологи вважають, що період від народження дитини до вступу в школу – це оптимальний час для розвитку процесу ходіння, початкового оволодіння процесом мовлення, початкового емоційного уподобання. Саме в цей період закладаються основи всіх психічних властивостей особистості, пізнавальних процесів і видів діяльності.

М. І. Лісіна в основу періодизації дошкільного періоду поклала залежність форми спілкування дитини від її потреб, які задовольняються в цьому спілкуванні [4] :

1. Немовля (від народження до 6 місяців). Потреба в позитивному ставленні та увазі дорослих задовольняється в ситуативно-особистісному спілкуванні: спілкування відбувається за допомогою експресивно-мімічних засобів; функцію спілкування виконує комплекс поживлення.

2. Раннє дитинство (6 місяців – 3 роки). Потреба в співробітництві спричиняє ситуативно-ділове спілкування : спільні з дорослим маніпулятивні дії, експресивно-мімічні засоби доповнюються предметними.

3. Молодший і середній дошкільний вік (3-5 років). Потребу в повазі дорослих задовольняє позаситуативно-пізнавальне спілкування: спільна з дорослим пізнавальна діяльність, теоретичний характер співробітництва, спілкування з дорослими – засіб до розуміння вадливих проблем.

4. Середній і старший дошкільний вік (4-6 років). Потреба у взаєморозумінні й співпереживанні задовольняється в позаситуативно-особистісному спілкуванні: зосереджуючись уже на світі людей, а не предметів, дитина засвоює правила соціальної взаємодії, моральні норми.

Отже, зміни в характері спілкування з дорослими в дошкільному періоді пояснюють зміни, які відбуваються в процесі розвитку мовлення дитини. Розглянемо підхід психолога В. П. Кутішенко до розвитку мовлення дитини від народження до школи [5].

Упродовж першого року життя, вважає дослідниця, у дитини розвивається фонематичний бік мовлення. Здійснюється перехід від голосних реакцій до словосполучень, а від них – до словоутворень. Зокрема, спостерігається така послідовність: 2-й місяць – дитина слухає звуки, виникає спонтанна вокалізація; 3-й місяць – дитина впізнає голос, використовує звуки у «розмові» з дорослим, з'являється гуління; 7-8-й місяць – виникає реакція на слово, лепет, вокалізація при маніпуляціях, формується інтонаційне та фонематичне поле мозку, розуміння мовної ситуації, окремих слів; 10-12-й місяць – встановлюється зв'язок між назвою предмета і самим предметом, з'являються перші склади. У цей період розвиток мовлення здійснюється через включення дитини у спілкування з дорослим. Спочатку виникає увага до його мовлення, а потім дитина наслідує дорослого.

Другий рік. Встановлюється зв'язок між фонетичною (звуковою) й смисловою сторонами мовлення, спостерігається самостійність мовлення. Дитина може говорити, вимовляти слова, не надаючи їм певного змісту, або ж повторювати слова, які сама не розуміє. У цей період слова часто випереджають мислення, тому мовлення має сильний емоційний заряд. Тут більше розвивається пасивний словник дитини. Більшість дітей говорить простими реченнями.

Третій рік. З'являється елементарна граматики. Розвиток мовлення обумовлюється вже не тільки спілкуванням з дорослим, а й включенням дитини в практичну діяльність. Формуються регулювальна функція мовлення (дитина

підпорядковується інструкції дорослого), уміння слухати й розуміти літературні твори.

У дошкільний період мова стає засобом спілкування, мислення дитини та свідомого вивчення. Розвивається звуковий та граматичний бік її мовлення. У грі в процесі спілкування з ровесниками розвивається діалогічне мовлення дитини. Формується також інтелектуальна функція мовлення, яке починає регулювати практичні дії дитини. Зростає активний словник, що дає змогу дошкільнику перейти від ситуативного до контекстного мовлення. Мовлення перетворюється в універсальний засіб спілкування. Дитина вже може розповісти казку, передати свої враження. У цей період дошкільник не тільки активно оволодіває мовою, а й самостійно творить нові слова.

Аналіз психолого-педагогічних та психолінгвістичних досліджень Л. А. Венгер, В. С. Мухіної, Г. С. Костюка дає підстави зробити висновок про те, що мовлення дітей *молодшого шкільного віку* тісно пов'язане з особливостями розвитку їхньої емоційно-діяльної сфери. Зокрема, ідеться про імпульсивність, неконтрольованість, емоційність, безпосередню поведінку, нестійкість почуттів. Мовлення, зазвичай, уривчасте, емоційне й алогічне. Водночас, як зазначає відомий психолог С. Л. Рубінштейн, воно надзвичайно виразне, насичене стилістичними повторами, інверсіями, гіперболами, окличними конструкціями тощо – стилістичними формами, які є виявом емоційності [6]. З часом імпульсивність і дитяча емоційність зменшуються, а отже, знижується й первинна мимовільна виразність. Про це повинні пам'ятати батьки й учителі, адже якщо спеціально не працювати над розвитком цієї властивості, мовлення з часом може перетворитися на маловиразне. До школи дитина приходить з уже виробленими навичками усного розмовно-побутового мовлення. Однак, ознайомлення з елементами художнього, наукового й ділового стилів, у результаті якого відбувається мовленнєвий розвиток дитини, поступово руйнує той специфічний «стиль дитячого мовлення», котрий був предметом зацікавлення К. І. Чуковського, Є. І. Тихєєвої та ін.

У середніх класах відбувається розходження між провідною і найбільш

значущою діяльностями. У цей період ставлення дитини до світу ґрунтується на потребі в самоповазі, яка ґрунтується на повазі з боку оточуючих. Поступово розходження поглиблюється, і період ранньої юності характеризується тим, що провідною діяльністю школярів залишається, як і раніше, навчання, а найбільш значущою – спілкування. З віком потреба у спілкуванні зростає, тому цілком закономірним є висновок деяких вчених про те, що спілкування в пізнанні повинно відігравати головну роль.

Зміни в усному мовленні учнів середньої школи характеризуються такими тенденціями: оновлюється зміст усних висловлювань (поява слів, словосполучень і фраз оцінного характеру, описів); розповіді композиційно більш чіткі й послідовні, цілеспрямовані; збільшується обсяг усних висловлювань, які з простих речень перетворюються на більш розгорнуті й різноманітні; розвивається інтонація цілого тексту; мовлення стає менш уривчастим.

Потреба *підлітка* у визнанні його „Я” з боку суспільства, у реалізації себе для інших переростає в потребу самореалізації, що зумовлює „поворот до себе” – побудову своїх життєвих планів, визначення особистісної і професійної перспективи. Навчальний процес старшокласники оцінюють з точки зору того, що він дає для майбутнього, наскільки відповідає їхнім уявленням про подальшу діяльність. При цьому для них набуває великого значення не лише зміст знань, а й способи їх здобування. Потреба утвердити себе як особистість, розвинути всі свої духовні (інтелектуальні, моральні, естетичні) сили і здібності викликає активну самотійну інтелектуальну діяльність. Учням старших класів подобаються такі форми занять, при яких є можливість думати, шукати найбільш раціональні шляхи розв’язання задач, коли треба виявити самотійність, логічність, доказовість мислення, коли вони можуть висловити власну думку, впевнитися в правильності суджень тощо. Вони з готовністю вступають у суперечки й захищають свою позицію.

Дослідженням усного й писемного мовлення підлітків займався І. Є. Синиця [7]. З-поміж багатьох особливостей мовлення учнів старших класів дослідник називає домінування діалогічного мовлення над монологічним,

нерівномірно прискорений темп мовлення, бідність словника й недостатній контроль за добором слів у писемному мовленні, стереотипність фраз.

Висновки. Отже, зважаючи на важливість мовленнєвої складової в становленні особистості, проблема розвитку мовлення дитини від народження до юнацького віку залишається актуальною. Поняття «мовленнєвий розвиток» потребує розгляду як самого процесу із сукупністю дидактичних, виховних, інформаційних та інших засобів, так і його результату. Безумовною є залежність розвитку мовлення дитини від спадкових факторів, однак результат цього процесу залежить і від ціннісних орієнтирів, характеру свідомості людини. Зміни, які відбуваються в мовленні дітей на різних етапах дошкільного й шкільного періоду, обумовлені потребами і характером спілкування з дорослими, особливостями розвитку емоційно-діяльної сфери, провідною діяльністю. Оскільки мовленнєвий розвиток як результат представляє собою систему різноманітних якостей особистості, то перспективами подальших досліджень є вивчення психофізіологічних, когнітивних, креативних, світоглядних, духовних характеристик людини в різні періоди її життя.

Література:

1. Скуратівський Л. В. До питання про визначення поняття «мовленнєвий розвиток» та інші близькі за змістом поняття / Л. В. Скуратівський // *Українська мова і література в школі.* – 2005. – № 3. – С. 2-4.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – [5-е изд., испр.]. – М. : Лабиринт, 1999. – 352 с.
3. Маркова А. К. Психология усвоения языка как средства общения / А. К. Маркова. – М.: Педагогика, 1974. – 240 с.
4. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения / М. И. Лисина. – М.: Педагогика, 1986. — 144 с.
5. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія [Текст] : курс лекцій: навч. посібник / В. П. Кутішенко. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 128 с.
6. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии : в 2 т. / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – 488 с.

7. Синуця І. О. Психологія усного мовлення учнів 4-8 класів / І. О. Синуця. – К. : Рад. школа, 1974. – 206 с.

References:

1. Skurativskiy L. V. Do pytannia pro vyznachennia poniattia «movlennievyyi rozvytok» ta inshi blyzki za zmistom poniattia / L. V. Skurativskiy // *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. – 2005. – # 3. – S. 2-4.

2. Vygotskij L. S. Myshlenie i rech' / L. S. Vygotskij. – [5-e izd., ispr.]. – M. : *Labirint*, 1999. – 352 s.

3. Markova A. K. Psihologiya usvoeniya yazyka kak sredstva obshheniya / A. K. Markova. – M.: *Pedagogika*, 1974. – 240 s.

4. Lisina M. I. Problemy ontogeneza obscheniya / M. I. Lisina. – M.: *Pedagogika*, 1986.— 144 s.

5. Kutishenko V. P. Vikova ta pedahohichna psykholohiia [Tekst] : kurs lektzii: navch. posibnyk / V. P. Kutishenko. – K. : *Tsentr navch. l-ry*, 2005. – 128 s.

6. Rubinshtejn, S. L. Osnovy obschej psihologii : v 2 t. / S. L. Rubinshtejn. – M. : *Pedagogika*, 1989. – 488 s.

7. Synytsia I. O. Psykholohiia usnoho movlennia uchniv 4-8 klasiv / I. O. Synytsia. – K. : *Rad. shkola*, 1974. – 206 s.